МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

DOI: 10.34015/2523-4552.2021.1.13

УДК 341.4

Попко В. В.,

доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри порівняльного і
європейського права Інституту
міжнародних відносин Київського
національного університету
імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0001-8358-7721

МІЖНАРОДНЕ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО: ПОСТАНОВКА ПИТАННЯ

У статті аналізуються проблемні питання виокремлення міжнародного кримінально-процесуального права як галузі міжнародного права й обґрунтовується правомірність постановки питання про його самостійність. Зазначається, що постановка питання про виділення норм матеріального та процесуального характеру в доктрині міжнародного кримінального права ставилась давно й розвивалась поступово: від заперечення доцільності такого можливого структурного поділу до позиції визнання самостійними галузями міжнародного публічного права.

Автор доходить висновку, що міжнародне кримінально-процесуальне право як галузь міжнародного публічного права перебуває в процесі становлення й потребує детального теоретичного обґрунтування. Сучасне міжнародне кримінальне право є складним системним утворенням, що динамічно розвивається, у системі якого виокремлюють підсистеми матеріального й процесуального права. Комплексний характер міжнародного кримінального права визначає правомірність постановки питання про самостійність міжнародного кримінально-процесуального права, на що вказує низка обставин.

Ключові слова: міжнародне кримінальне право; система міжнародного кримінального права; міжнародне кримінально-процесуальне право; предмет правового регулювання; джерела.

В статье анализируются проблемные вопросы выделения международного уголовно-процессуального права как отрасли международного права и обосновывается правомерность постановки вопроса о его самостоятельности. Отмечается, что постановка вопроса о выделении норм материального и процессуального характера в доктрине международного уголовного права ставилась давно и развивалась постепенно: от отрицания целесообразности такого возможного структурного деления до позиции признания самостоятельными отраслями международного публичного права. Автор приходит к выводу, что

международное уголовно-процессуальное право как отрасль международного публичного права находится в процессе становления и требует основательного теоретического обоснования. Современное международное уголовное право представляет собой сложное системное образование, которое динамично развивается, в системе которого выделяют подсистемы материального и процессуального права. Комплексный характер международного уголовного права определяет правомерность постановки вопроса про самостоятельность международного уголовно-процессуального права, на что указывают ряд обстоятельств.

Ключевые слова: международное уголовное право; система международного уголовного права; международное уголовно-процессуальное право; предмет правового регулирования; источники.

Постановка проблеми. У доктрині міжнародного права у другій половині ХХ ст. відбулось наукове обґрунтування міжнародного кримінального права як самостійної галузі права, що має комплексний характер, включає матеріальні й процесуальні норми, систему міжнародно-правових принципів та норм, що визначають склади міжнародних злочинів і злочинів міжнародного характеру. У сферу міжнародного кримінального права входять відносини щодо діяльності органів міжнародної юстиції, питання надання міждержавної допомоги у кримінальних справах та інше. Норми міжнародного кримінального права регулюють співробітництво держав і створених ними міжнародних організацій у сфері протидії міжнародній злочинності та солідарного кримінального переслідування осіб, винних у вчиненні злочинів.

У наш час проблеми міжнародного кримінального права набули надзвичайно великого суспільно-політичного значення, інтерес до якого виявляють не тільки державні діячі, дипломати та юристи, а й уся міжнародна спільнота. Такими питаннями, поряд з іншими, є структурованість міжнародного криміналь-

ного права, теоретико-наукове обґрунтування підгалузей та інститутів цієї системи.

Постановка завдання. Метою статті є спроба теоретико-наукового обґрунтування становлення міжнародного кримінально-процесуального права як галузі міжнародного права, а також обставин, що визначають можливість такого становлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвиток доктрини міжнародного кримінального права зумовив появу низки публікацій, що стосуються концепції міжнародного кримінально-процесуального права. У працях М. О. Баймуратова, М. Ш. Бассіоуні, Г. Верле, М. І. Костенка, І. І. Лукашука, В. В. Мицика, Т. Л. Сироїд, Л. Д. Тимченка, М. М. Гнатівського, У. А. Шабаса, Л. Садата, О. Г. Волеводза, Н. В. Дрьоміної-Волок, А. Кассезе, О. Г. Кибальника, В. П. Панова, І. П. Бліщенко, І. В. Фісенко, Е. А. Пушміна та інших вчених розкриваються фундаментальні підходи правомочності постановки питання про автономність розвитку міжнародного кримінально-процесуального права та його принципів. Увагу вчених та юристів привертає проблема становлення концепції міжна-

родного кримінально-процесуального права, обґрунтування якої пов'язане з розвитком системи міжнародної юстиції та правосуддя.

Теоретично важливим і практично актуальним питанням міжнародного співробітництва в сфері кримінального судочинства присвячені праці П. М. Бірюкова, О. І. Виноградової, С. М. Вихриста, В. М. Волженкіної, Т. С. Гавриш, Е. Б. Мельникової, В. В. Мілінчук, Д. О. Мудрака, М. І. Пашковського, О. М. Солоненка, В. М. Тertiшника, М. В. Тропина. Питання міжнародного кримінального процесу не обійдені увагою у вітчизняній літературі, проте розглядаються зазвичай у контексті міжнародного кримінального права, акцентуючи увагу на міжнародному співробітництві держав під час кримінального провадження (І. І. Когутич, А. В. Підгородинська, М. І. Смирнов, Ю. М. Черноус). У дисертаційних дослідженнях на початку ХХІ ст. ставиться питання про розвиток нової підгалузі міжнародного кримінального процесу (Пашковський М. І. Особливості доказування у кримінальних справах, пов'язаних з наданням міжнародної правової допомоги: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2003) і висловлюється теза про усталений характер міжнародного кримінально-процесуального права як галузі (Виноградова О. І. Міжнародне співробітництво України у галузі боротьби зі злочинністю: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2000).

Виклад основного матеріалу.

Питання про автономність міжнародного кримінально-процесуального права в науці міжнародного права порушувалося давно, ще наприкінці ХІХ ст. Одним з перших

звернув увагу на це професор В. П. Даневський. Він зазначав необхідність розгляду питання про міжнародний кримінальний процес у більш глобальному масштабі, а саме в контексті питання про міжнародне процесуальне право [8, с. 17]. Професор П. Є. Казанський один із розділів свого підручника позначив як міжнародний юридичний процес із розгорнутою характеристикою процедур мирного врегулювання кримінального і цивільного процесів [10, с. 396-492].

Наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. питання про міжнародний кримінальний процес як відносно самостійну автономну частину міжнародного права постало з особливою актуальністю й обумовлено низкою сучасних обставин, серед яких: динамічний розвиток міжнародних відносин; еволюція міжнародного права; формування системи міжнародного кримінального правосуддя; зростання міжнародної злочинності та інше.

У доктрині міжнародного кримінального права виокремлення норм матеріального та процесуального характеру, а також норм кримінально-виконавчого характеру, відбувалось поступово: заперечення доцільності такого можливого структурного поділу (І. П. Бліщенко, І. В. Фісенко [3, с. 11]), визнання (В. П. Панов [21, с. 19], Ю. А. Решетов [25, с. 207], А. Кассезе [36], Л. Н. Садат [38]), а також обґрунтовується позиція визнання міжнародного матеріального і процесуального кримінального права самостійними галузями міжнародного публічного права (С. А. Лобанов) [13]). Обстоюється точка зору, згідно з якою в рамках міжнародного кримінально-процесуального права

як нової галузі міжнародного публічного права формуються інститути розслідування і кримінального переслідування, судової допомоги у справах про міжнародні злочини [13, с. 83].

П. М. Бірюков розглядає міжнародне кримінально-процесуальне право як «підгалузь права міжнародного співробітництва у боротьбі зі злочинністю і регулює наступні відносини: загальні питання кримінального процесу держав; межі дії національного кримінально-процесуального закону й імунітети у сфері кримінального процесу; здійснення державою кримінальної юрисдикції; спеціальні питання провадження в кримінальних справах; надання правової допомоги в кримінальних справах; діяльність міжнародних правоохоронних органів і організацій та їх взаємодію з державами» [1, с. 19].

Д. О. Мудрак зазначає, що «можливо говорити про усталену тенденцію до об'єднання норм процесуального й процедурного характеру в міжнародний кримінальний процес» [19, с. 98]. Самостійною частиною процедурної регламентації притягнення до відповідальності винних осіб за вчинення ними міжнародних злочинів є універсальна юрисдикція. Норми міжнародного кримінального права долають обмеженість національного права, мають свій механізм криміналізації, тобто встановлення злочинності діяння, кримінального переслідування, притягнення до відповідальності, тобто юрисдикцію, а також передбачають механізм здійснення правосуддя.

Принципово важливим для з'ясування сутності міжнародного кримінально-процесуального права є концептуальне визначення систем-

но-структурного характеру міжнародного кримінального права. Наукове обґрунтування міжнародного кримінального права як самостійної галузі права, що має комплексний характер, включає матеріальні й процесуальні норми, систему міжнародно-правових принципів та норм, що визначають склади міжнародних злочинів і злочинів міжнародного характеру, регулюють діяльність органів міжнародної юстиції, а також питання надання міждержавної допомоги у кримінальних справах відбулось наприкінці XX – початку XXI ст. У практичному вимірі в Римському статуті Міжнародного кримінального суду (1998) вперше йдеться саме про самостійність міжнародного кримінального права як галузі права в нормативно-правовому вимірі.

Розгорнуте комплексне визначення міжнародного кримінального права наводиться визнанням авторитетом у цій сфері італійським вченим Антоніо Кассезе: «Міжнародне кримінальне право – корпус міжнародно-правових норм, розроблених як з метою заборони міжнародних злочинів, так і задля покладення на держави зобов'язання судового переслідування і покарання в крайньому разі деяких з цих злочинів. Цей корпус регулює також і процедуру міжнародних судових слухань, що проводяться з метою переслідування осіб, які обвинувачуються у таких злочинах» [37, с. 15]. Такий підхід дозволяє говорити про складний характер міжнародного кримінального права [18, с. 292–293], про наявність у системі даної галузі права норм, які достатньо відрізняються один від одного за предметом свого регулювання. Не важко помітити, що

у визначенні, наведеному А. Кассезе, містяться норми матеріально-правового та процесуального характеру.

Професор М.І. Костенко також зазначає, що «найбільш важлива особливість системи міжнародного кримінального полягає в тому, що вона об'єднує норми, які належать не лише до кримінального, а й процесуального права, кримінально-виправного права, а також до судочинства» [11, с. 46]. Цю точку зору підтримують І. І. Лукашук і А. В. Наумов [14, с. 13], І. І. Фисенко [32, с. 205] та інші вчені.

Система міжнародного кримінального права як регулятивний механізм, що об'єднує норми міжнародного права й національного права, передбачає наявність здатності встановлювати системоутворюючі міжнародні правовідносини, а також системи зв'язків між її елементами, що надають їй цілісних характеристик забезпечувати самостійне її функціонування. Системність виявляється в певній сукупності ознак: ієрархічність, структурованість, узгодженість, взаємодоповнюваність, які обумовлюють основоположну властивість системи – цілісність. Система міжнародного кримінального права діє на теоретичному, нормативному та емпіричному рівнях правового регулювання суспільних відносин, що виникають у зв'язку із здійсненням міжнародного злочину. Системний підхід включає аналіз складових елементів кримінального права: кримінально-правової доктрини; кримінально-правових норм, що складають джерельну базу; принципів права; поняття міжнародного злочину, його ознак та елементів складу; відповідальності за правопо-

рушення; правозастосовної практики, спрямованої на реалізацію принципів, цілей і завдань міжнародного кримінального права, а також співробітництва держав у сфері протидії міжнародній злочинності. Систему міжнародного кримінального права утворюють всі міжнародно-правові норми і рішення міжнародних організацій, що визначають взаємопов'язані предмет, метод і завдання юридичного регулювання й, у кінцевому рахунку, визначають галузеву самостійність міжнародного кримінального права. При цьому дана галузь сама собою продовжує залишатися невід'ємною частиною системи міжнародного права у цілому.

Сучасне міжнародне кримінальне право є складним системним утворенням, що динамічно розвивається, зростання ролі якого зумовлене цілою низкою причин, серед яких: а) динамічність розвитку міжнародного кримінального права, зумовлена стрімкими змінами у структурі міжнародної злочинності (різке зростання транснаціональної організованої злочинності, терористичних актів, наркоторгівлі, кіберзлочинності тощо); б) збільшення темпів міжнародної, зокрема європейської, інтеграції та як наслідок необхідність гармонізації і уніфікації національного права держав на основі принципів і норм міжнародного кримінального права; в) складна структурованість суспільних відносин, що регламентуються міжнародним кримінальним правом; г) специфічний характер джерел міжнародного кримінального права; д) недосконалість правового регулювання відносин міжнародної злочинності; е) необхідність формування оптимальної моделі міжнародного кримінально-

правового впливу, а також правові й судові реформи, що проводяться в багатьох країнах та які спрямовані на приведення національного законодавства у відповідність до норм міжнародного права.

Не дивлячись на усталеність доктринального визначення концепції міжнародного кримінального права як однієї з основних галузей міжнародного права, наукові дискусії навколо цього поняття не припиняються [26; 4]. Професор О. О. Малиновський наголошує, що «питання про те, що представляє собою система сучасного міжнародного кримінального права є спірним» [15, с. 246].

Зазначимо, що міжнародне кримінальне право представляє собою комплексну галузь, що об'єднує норми матеріального, процесуального, організаційного та виконавчого характеру. У цьому розумінні наглядним є Римський статут Міжнародного кримінального суду, який містить зазначені норми матеріального й процесуального характеру й регламентує особливості виконання покарань за вироком Суду. Про комплексний характер міжнародного кримінального права висловлювались Д. Дж. Бешаров [34], Я. Диншейн [37] та М. Ш. Бассіоуні [33]. Аналогічної думки дотримуються І. П. Бліщенко та Ж. Доріа, які писали: «Комплексність цієї галузі права виражається також у тому, що «в ній поєднані матеріально-правові й процесуально-правові норми і в її систему входять норми, які діють і в мирний і у воєнний час» [2, с. 271]. Про комплексний характер міжнародного кримінального права говорить і професор Т. Л. Сироїд: «Ця галузь складається з комплексу

міжнародно-правових норм» [26, с. 290].

Комплексність як ознака властива тим галузям права, що містять декілька значних правових підсистем, наприклад поєднують норми матеріального права та процесуально-процедурні інститути. Як зазначає П. П. Богучський, «комплексні галузі права – це системні нормативні комплекси у структурі права, які визначаються спільними цілями і методом правового регулювання різних за своєю соціальною природою суспільних відносин, що виникають й існують у певній сфері суспільства» [20, с. 134].

Тенденція розмежування норм матеріального права і норм процесуального характеру, що визначилась у наш час, чітко виявилась у запропонованому Комісією міжнародного права ООН Проекті кодексу злочинів проти миру і безпеки людства 1991 р., а також у Римському статуті Міжнародного кримінального суду 1998 р. Названі документи вперше чітко розмежовують норми матеріального кримінального права і норми процедурного характеру. Зазначимо, що ухвалення 17 липня 1998 р. на Дипломатичній конференції в Римі під егідою ООН Статуту, яким було засновано перший постійно діючий суд із компетенцією щодо найбільш серйозних злочинів, що викликають стурбованість усієї міжнародної спільноти, стало важливою подією у сфері розвитку норм міжнародного кримінально-процесуального права й міжнародного кримінального права у цілому. У Статуті відображені питання юрисдикції, організаційно-структурні аспекти Суду, окремі етапи процесуальної діяльності тощо. У наш час

Міжнародний кримінальний суд є центральним органом міжнародного кримінального правосуддя. Як пише німецький вчений Г. Верле, «Статут МКС також значно прогресував у сфері процесуального права. Процесуальні і матеріальні норми були об'єднані у зведений каталог норм. Детальні Правила процедури і доказування доповнюють положення Статуту. Всередині міжнародного кримінально-процесуального права розрізняють норми, що належать до організації судів і здійсненню управління ними; право, що належить до проведення розслідування, обвинувачення і судового процесу; право, що застосовується при виконанні вироків. Насамкінець, положення, що управляють співробітництвом держав із Міжнародним кримінальним судом, у результаті також мають процесуальну природу – поряд із тим, що вони представляють виключну важливість для функціонування міжнародних кримінально-правових механізмів в осяжному майбутньому» [5, с. 65].

Питання щодо визнання чи невизнання міжнародного кримінально-процесуального права виникло у зв'язку з дискусією про систему міжнародного права, і зокрема щодо визнання нових галузей міжнародного права у другій половині XX ст. Особливо гостро постало питання про визначення об'єктивних критеріїв розмежування галузей системи міжнародного права. Тенденції стихійного конструювання нових галузей протистояла точка зору, згідно з якою в системі міжнародного права зовсім заперечуються будь-які галузі. Одним із провідників такої точки зору була професор Л. Н. Галенська, яка писала: «На-

явність єдиного способу правового регулювання при різних предметах регулювання не дозволяє говорити про існування окремих галузей міжнародного права» [6, с. 256]. Замість поділу на галузі Л. Н. Галенська запропонувала ділити міжнародне право на матеріальне й процесуальне, в межах яких існує низка інститутів. Ця точка зору була піддана конструктивній критиці з боку професора Д. І. Фельдмана, який зазначав: «Ті ж аргументи, які Л. Н. Галенська висуває проти поділу міжнародного права на галузі, «спрацьовують» і проти її класифікації, оскільки в загальній теорії права, в якій останнім часом все більше уваги приділяється проблемам процесуальної форми правового регулювання, питання у зв'язку з побудовою системи права ставиться таким чином, що при виокремленні галузей матеріального права вирішальне значення має предмет, а при виокремленні галузей процесуального права – метод правового регулювання» [31, с. 150]. Ідею поділу міжнародного права на матеріальне і процесуальне протягом тривалого часу активно обстоював Е. А. Пушмін, на думку якого процесуальна форма пронизує багато галузей та інститутів сучасного міжнародного права [23, с. 79]. Проте, – писав Е. А. Пушмін, – ті параметри, які висуваються як розмежувачі між так званими процесуальними і матеріальними нормами, мають штучний характер» [24, с. 108].

Сучасна вітчизняна загально-теоретична юриспруденція в системі права визначає дві основні підсистеми: право матеріальне й право процесуальне. Професор М. І. Козюбра пише: «Регулювання суспільних від-

носин потребує визначення не тільки правил поведінки, а й порядку, в якому вони можуть бути реалізовані. Це дає підстави для виокремлення двох підсистем права – матеріального та процесуального права» [9, с. 147]. Аналогічної точки зору дотримується П. П. Богуцький, який пише: «Система права у своїй цілості з урахуванням особливостей правового режиму поділяється на системні спільноти (підсистеми). Такими підсистемами є: публічне і приватне право; матеріальне і процесуальне право. Компонентами (елементами) системи права виступають галузі, підгалузі, інститути, субінститути і норми права» [20, с. 131]. Матеріальне право характеризується визначенням конкретних суб'єктивних прав і юридичних обов'язків учасників суспільних відносин. Процесуальне право визначає порядок, способи реалізації прав і обов'язків, у тому числі – порядок захисту, охорони і відновлення порушених прав. Процесуально-правові форми, правові процедури є важливою юридичною гарантією реалізації прав і свобод особи, необхідною умовою ефективної дії усього права. За висловом П. П. Богуцького, «якісні показники розвитку й існування права залежать від рівня його процесуалізованості» [20, с. 133].

У тих випадках, коли порядок дій має важливе значення, коли права та обов'язки суб'єктів, передбачені нормами матеріального права, можуть бути реалізовані лише з дотриманням певних процедур, послідовність дій, необхідних для реалізації передбачених матеріальним правом прав та обов'язків, встановлюються нормами процесуального права. Вони сприяють реалізації

норм матеріального права шляхом перевірки і фіксації юридичних фактів, усунення сумнівів у наявності прав і обов'язків та уточнення їхнього змісту й обсягу, урахування інтересів інших осіб, забезпечують більшу визначеність матеріальних норм, їх захист і охорону.

Серед численних норм процесуального характеру, зокрема тих, що регламентують процедуру нормотворчості норми, визначають процедуру безпосередньої реалізації права норми та інших, існує чи не найбільша група норм, що регламентують процедуру правозастосування, тобто встановлюють послідовність дій, які необхідно виконати суб'єкту правозастосування для прийняття індивідуально-владного рішення в конкретній справі. Особливе значення серед процесуальних норм цієї категорії мають правила, які визначають процедуру судочинства.

Виходячи з цих методологічних позицій поділ системи права, якою є й міжнародне право, на матеріальну й процесуальну підсистеми, є доцільним. Структурною складовою підсистеми міжнародного процесуального права є міжнародне кримінально-процесуальне право. Як зазначає С. А. Лобанов, «дійсно, міжнародне кримінально-процесуальне право органічно вписується в підсистему міжнародного процесуального права» [13, с. 82]. Разом із тим, відмітимо зв'язок міжнародного матеріального кримінального права з кримінально-процесуальними інститутами.

У сучасному міжнародному праві процес формування міжнародного кримінально-процесуального права йде настільки активними темпами, що, за висловом П. М. Бірюкова, «можна говорити про цю підгалузь

як одну з таких, що найбільш динамічно розвивається в сучасному міжнародному праві» [1, с. 26]. Разом із тим у сучасній літературі зазначається, що «теорія міжнародного права поки що не встановила чітких критеріїв та вимог щодо комплексних галузей міжнародного права [17, с. 34]. Разом із тим Є. Т. Усенко застерігає: «Змішування в міжнародному праві матеріальних та процесуальних породжує чималі труднощі» [30, с. 25].

Є низка особливостей, які обґрунтовують самостійність процесуальних норм у сучасному міжнародному кримінальному праві порівняно з нормами матеріальними. По-перше, це призначення міжнародного кримінального процесу. Якщо міжнародне кримінальне право розглядає основні ознаки злочину, його склад і визначає покарання стосовно особи, що вчинила міжнародний злочин, то норми міжнародного кримінального процесу присвячені процедурі встановлення вини і збору доказів, розгляду кримінальної справи у суді. Тобто міжнародні процесуальні норми регулюють правозастосовну діяльність суб'єктів міжнародного публічного права, тобто практичну реалізацію ними в цих цілях належних їм юридично-владних повноважень. Одночасно цими нормами регламентується такого ж роду діяльність міжнародних судових органів. Як зазначає Г. Верле, «міжнародний кримінальний процес сприяє застосуванню матеріального міжнародного кримінального права, але останнє ні в якому разі не здійснюється виключно в рамках міжнародних кримінальних процесів. Застосування матеріального міжна-

родного кримінального права – це в основному завдання держав. Розслідування фактів, встановлення вини, винесення вироків та їх виконання – всі ці завдання виконуються шляхом застосування чинних норм національного права. Єдина роль, яку норми міжнародного кримінального процесу в цій сфері відіграють безпосередньо, полягає як максимум у розподілі повноважень – наприклад, у відповідності з принципом комплементарності, що міститься в ст.1 Статуту МКС. Єдина сфера, в якій міжнародний кримінальний процес застосовується повною мірою – це процеси в міжнародних судах» [5, с. 64–65].

Зазвичай будь-яка галузь матеріального права викликає до життя відповідні процесуальні норми, оскільки для реалізації її норм необхідна правозастосовна діяльність уповноважених на те суб'єктів. Похідний характер кримінально-процесуального права детермінований постулатом про походження кримінально-процесуальних відносин від матеріальних кримінальних.

Поділяючи думку про взаємозв'язаність матеріальних і процесуальних правовідносин, проте не можемо погодитися з висновком про вторинність процесуальних відносин. Так, кримінальні матеріальні і процесуальні відносини перебувають у стані діалектичної єдності. Іноді вони існують одночасно, проте на користь їх самостійності вказує можливість існування якогось одного виду відносин при відсутності іншого. Зокрема, коли вчинений злочин залишається прихованим від правоохоронних органів, кримінально-правове відношення виникає й існує до спливу строку давності

притягнення до кримінальної відповідальності, а кримінально-процесуальні відносини відсутні. Можливий також інший варіант, коли через кримінально-правові відносини встановлюється відсутність матеріальних кримінальних правовідносин (наприклад, при відсутності складу злочину в діянні конкретної особи чи події злочину) [7, с. 21]. Принциповим є висновок про те, що не всяке кримінально-процесуальне відношення спрямоване на встановлення матеріального кримінального правовідношення. Такими можуть бути, зокрема, відносини у зв'язку з відшкодуванням збитків, спричинених злочином, із попередженням вчинення нових злочинів, відносини, що складаються після винесення вироку тощо. Зазначене вказує на незалежність кримінально-процесуальних відносин від матеріальних.

По-друге, міжнародні кримінально-процесуальні відносини, будучи тісно пов'язаними з кримінально-правовими відносинами, мають відмінні особливості (особливе коло суб'єктів; специфіка юридичних фактів, що покладені в основу таких відносин тощо). У міжнародних процесуальних відносинах завжди представлені відповідні суб'єкти міжнародного права, детальна характеристика яких (поняття, види, специфіка правового статусу) дається професором Т. Л. Сироїд [27]. Вчений пропонує авторське визначення поняття суб'єкту міжнародних кримінально-процесуальних відносин, проведена класифікація суб'єктів, аналізується правове становище судових органів та суддів міжнародних органів юстиції. Професор дає характеристику

сторін та їх представників – підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, потерпілого, захисника, а також учасників міжнародного кримінального процесу, що сприяють правосуддю – свідків, експертів, перекладачів.

По-третє, кримінально-процесуальна діяльність детально регламентується нормами, які передбачають порядок і умови здійснення окремих процесуальних дій і усієї їх сукупності, а також офіційного закріплення їх ходу і результатів (кримінально-процесуальну форму). Норми міжнародного кримінально-процесуального права різняться між собою за змістом, що впливає із завдань протидії міжнародній злочинності й зумовлено специфікою кримінального процесу. У цій сфері міжнародна спільнота змушена застосовувати заходи примусу, як найбільш дієвий метод регулювання поведінки людей, задовго до винесення вироку. До таких заходів належать затримання, поміщення під варту, застава тощо.

Зазначимо, що норми міжнародного кримінально-процесуального права зафіксовані в різних джерелах, які різняться за юридичною силою, сферою дії, складу учасників, характеру регулювання й іншим підставам, серед яких основну роль відіграють договірні норми. Джерелами міжнародного кримінального процесу також можуть бути норми, що закріплюють стандарти національного кримінального процесу (Загальна декларація прав людини 1948 р.), а також конкретні правила провадження в кримінальних справах (Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою

1985 р., Основні принципи незалежності судових органів 1985 р., статuti міжнародних органів юстиції, процедурні правила).

Четверте, для кримінального процесу характерним є наявність процесуальних гарантій прав осіб, що беруть участь у ньому. Основні процесуальні гарантії закріплені в низці універсальних і регіональних міжнародних договорів. Найбільш суттєві процесуальні гарантії особи засновані на правових актах, прийнятих світовою спільнотою (Загальна декларація прав людини 1948 р., Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р., Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р.). Значною мірою норми щодо процесуальних гарантій особи в міжнародному кримінальному процесі відтворені у статутах міжнародних кримінальних трибуналів *ad hoc*, а також у Статуті Міжнародного кримінального суду».

П'яте, у наш час сформувалась система органів міжнародної кримінальної юстиції. До недавнього часу система органів національної юстиції була єдиною ефективною інституційною системою. Але в результаті інтеграції і глобалізації для захисту спільних інтересів усієї міжнародної спільноти у цілому з'явилося велика кількість різних міжнародних організацій і органів, у тому числі в кримінальній сфері. У літературі все частіше стали вживатися поняття «міжнародна кримінальна юстиція» і «органи міжнародної кримінальної юстиції», детальний опис яких наведений професором О. М. Солоненком [28]. Міжнародна кримінальна юстиція представляє собою систему органів,

діяльність яких спрямована на здійснення міжнародного правосуддя в кримінальних справах. Випадки притягнення осіб до відповідальності за міжнародну злочинну діяльність національними органами, у тому числі на основі універсальної юрисдикції, почастишали. Розгляд справ про міжнародні злочини різко змінює сам характер судового розгляду і його міжнародно-правової основи.

Разом із тим, слід наголосити, що для виокремлення міжнародного кримінально-процесуального права в якості самостійної галузі міжнародного права існує низка не вирішених питань, у першу чергу питання змісту предмету правового регулювання. Л.О. Лазутін зазначає, що повністю погоджуючись з необхідністю визнання самостійності міжнародного кримінально-процесуального права як галузі міжнародного права, проте «до з'ясування предмету правового регулювання це питання залишається відкритим» [12, с. 166].

Сучасна загальнотеоретична юриспруденція визначає, що критеріями виокремлення галузей права в системі права є предмет і метод правового регулювання [9, с. 151], встановлення яких є принциповим питанням для виокремлення міжнародного кримінально-процесуального права у галузь права. Допоки що предмет правового регулювання цієї сфери відносин є доволі розмитим, чітко не визначеним і має дискусійний характер. Наприкінці ХХ ст. професор В. П. Панов писав, що в системі міжнародно-правового процесу в якості одного з інститутів можна розглядати міжнародний кримінальний процес як сукупність принципів і норм, що регулюють співробіт-

ництво держав, а також держав і міжнародних судових органів, у сфері розслідування і судового розгляду справ про злочини проти міжнародного права і їхньому попередженні [21, с. 160]. На думку інших вчених, міжнародне співробітництво держав у сфері кримінального судочинства є самостійним інститутом кримінально-процесуального права [29, с. 34]. А. В. Підгородинська розглядає співробітництво держав у сфері кримінального провадження як «процесуальну форму міжнародного співробітництва» [22, с. 114]. Поширеною в літературі є точка зору, згідно з якою міжнародне процесуальне право регулює «міжнародну процедурно-процесуальну діяльність суб'єктів міжнародного права, перш за все держав і міжнародних міжурядових організацій, а також у певних випадках приватних осіб, у різних сферах міжнародного спілкування» [16, с. 415].

Представляється, що предмет міжнародного кримінально-процесуального права утворюють дві основні групи суспільних відносин: а) відносини, що регламентують діяльність міжнародних юрисдикційних органів щодо притягнення до відповідальності правопорушників між-

народного права; б) відносини, що регламентують взаємодію міжнародних та національних органів, які забезпечують виконання матеріальних норм міжнародного права. Однак вивчення змісту предмету правового регулювання міжнародного кримінально-процесуального права може бути об'єктом окремого дослідження.

Висновки. Отже, міжнародне кримінально-процесуальне право як галузь міжнародного публічного права перебуває в процесі становлення й потребує детального теоретичного обґрунтування. Концептуальне визначення системно-структурного характеру міжнародного кримінального права є надзвичайно важливим для з'ясування сутності міжнародного кримінально-процесуального права як складової її частини. Сучасне міжнародне кримінальне право є складним системним утворенням, що динамічно розвивається, у системі якого виокремлюють підсистеми матеріального й процесуального права. Комплексний характер міжнародного кримінального права визначає правомірність постановки питання про самостійність міжнародного кримінально-процесуального права, на що вказує низка обставин.

Список використаних джерел

1. Бирюков П. Н. Международное уголовно-процессуальное право и правовая система Российской Федерации : теоретические проблемы : дис. докт. юрид. наук : 12.00.10. Воронежский государственный университет, 2001. С. 368.
2. Блищенко И. П., Дориа Ж. Прецеденты в международном публичном и частном праве. Москва : Изд-во МНИМП, 1999. 472 с.
3. Блищенко И. П., Фисенко И.В. Международный уголовный суд. Москва : МВШМ МВД России, 1994. 224 с.
4. Буроменский М. В. Значение международной уголовноправовой юрисдикции в борьбе с организованной преступностью. *Збірник наукових праць Харківського Центру по вивченню організованої злочинності спільно з Американським Університетом у Вашингтоні*. Вип. 2. Харків : Харківський Центр по вивченню організованої злочинності спільно з Американським Університетом у Вашингтоні, 2001.

5. Верле Г. Принципы международного уголовного права : учебник / Герхард Верле; пер. с англ. С.В. Саяпина. Одесса : Фенікс; Москва : ТрансЛит, 2011. 910 с.
6. Галенская Л.Н. О понятии международного уголовного права. *Советский ежегодник международного права*. 1969. Москва : Наука, 1970. С. 256–270.
7. Гончаров Д. Ю. Предметно-системные связи уголовного и уголовно-процессуального законодательства. *Правоведение*. 2005. № 2. С. 9–23.
8. Даневский В. П. Пособие к изучению истории и системы международного права. Вып. 2. Ч. 1. Харьков : Типография А.Н. Гусева, 1892. 230 с.
9. Загальна теорія права : підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : Баїте, 2015. 392 с.
10. Казанский П. Е. Учебник международного права публичного и гражданского. Одесса: «Экономическая» типография и литография, 1902. 532 с.
11. Костенко Н.И. Международное уголовное право: современные теоретические проблемы. Москва : Юрлитинформ, 2004. 448 с.
12. Лазутин Л.А. Правовая помощь в международном уголовно-процессуальном праве. *Московский журнал международного права*. 2008. № 2(70). С. 158-170.
13. Лобанов С.А. Международный уголовный процесс: тенденции современного развития. *Государство и право*. 2003. № 1. С. 80-86.
14. Лукашук И.И., Наумов А.В. Международное уголовное право : учебник / И.И. Лукашук, А.В. Наумов. Москва : Спарк, 1999. 287 с.
15. Малиновский А.А. Система международного уголовного права. *Московский журнал международного права*. 2004. № 4. С. 246-255.
16. Международное право : учебник для вузов / отв. ред. Г.В. Игнатенко, О.И. Тиунов. Москва : Норма, 2006. 624 с.
17. Міжнародне кримінальне право (співробітництво держав у протидії злочинності) : підручник / В.А. Грінчак, І.В. Земан, І.І. Когутич, О.К. Марін. Харків : Право, 2019. 440 с.
18. Міжнародне публічне право : підручник : у 2-х т. / В.В. Мицик, М.В. Буромєнський, М.М. Гнатовський та ін.; за заг. ред. В. В. Мицика. Т. 2: Основні галузі. Харків : Право, 2019. 624 с.
19. Мудрак Д.О. Поняття видачі правопорушників та передачі засуджених осіб у міжнародному праві. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2006. № 8. С. 98-105.
20. Общетеоретическая юриспруденция : учебник / под ред. Ю.Н. Оборотова. Одесса : Фенікс, 2011. 436 с.
21. Панов В.П. Международное уголовное право : учебное пособие. Москва : Инфра-М, 1997. 320 с.
22. Підгородинська А. В. Міжнародне співробітництво у кримінальному провадженні: поняття та процесуальні форми. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія «Юридичні науки». 2015. Вип. 4. Т. 3. С. 114–118.
23. Пушкин Э. А. О процессуальной форме в международном праве. *Актуальные проблемы юридического процесса в общенародном государстве*. Ярославль, 1980. С. 79.
24. Пушкин Э. А. О процессуальных вопросах советского международного права. *Советское государство и право*. 1982. № 1. С. 107-112.
25. Решетов Ю.А. Борьба с международными преступлениями против мира и безопасности. Москва : Международные отношения, 1983. 224 с.
26. Сироїд Т. Л. Міжнародне право : навч. посіб. Харків : ХНУВС, 2009. 336 с.
27. Сыроед Т. Л. Субъекты (участники) международных уголовно-процессуальных отношений : понятие, виды, специфика правового статуса : монография. Харьков : Издательство «ФИНН», 2010. 584 с.

28. Солоненко О. М. Міжнародна кримінальна юстиція: етапи становлення та розвитку : монографія. Київ : Видавництво Ліра-К, 2019. 360 с.
29. Тертишник В., Тертишник О. Проблеми міжнародного співробітництва у сфері правосуддя: екстрадиція та конфіскація. *Юридична Україна*. 2003. № 6. С. 30-36.
30. Усенко Е. Т. Соотношение и взаимодействие международного и национального права и Российская Конституция. *Московский журнал международного права*. 1995. № 2. С. 13-28.
31. Фельдман Д. И. Система международного права. Казань : Изд. Казанского университета, 1983. 119 с.
32. Фисенко И.В. Борьба с международными преступлениями в международном уголовном праве. Минск : Тесей, 2000. 336 с.
33. Bassiouni M.Ch. An Appraisal of the Growth and Developing Trends of International Criminal Law. *Revue Internationale de Droit Penal*. 1974. № 45. P. 405-433.
34. Besharov D.J. Evolution and Enforcement of International Criminal Law. *International Criminal Law*. New York : 1986. Vol. 1. P. 59-60.
35. Cassese A. International Criminal Law. Oxford: Oxford University Press, 2005. 472 p.
36. Cassese A. International Law. New York, U. S. A.: Oxford University Press Inc., 2nd ed. 2008. P. 157.
37. Dinshein Y. International Criminal Law. *Israel Law Review*. Jerusalem, 1985. Vol. 20. № 2-3. P. 206-208.
38. Sadat L. N. The International Criminal Court and the Transformation of International law: Justice for the New Millenium. *International and Comparative Criminal Law Series*, 2002. Vol. 31. 574 с.

References

- Birjukov, P. N. (2001). *Mezhdunarodnoe ugovno-processual'noe pravo i pravovaja sistema Rossijskoj Federacii: teoreticheskie problemy*. (Dis. doktora juridich. nauk). Voronezhskij gosudarstvennyj universitet.
- Blishhenko, I. P., Doria, Zh. (1999). *Precedenty v mezhdunarodnom publicnom i chastnom prave*. Moskva: Izd-vo MNIMP.
- Blishhenko, I. P., Fisenko, I.V. (1994). *Mezhdunarodnyj ugovnyj sud*. Moskva: MVShM MVD Rossii.
- Buromenskij, M. V. (2001). Znachenie mezhdunarodnoj ugovnopravovoj jurisdikcii v bor'be s organizovannoju prestupnost'ju. *Zbirnik naukovih prac' Harkivs'kogo Centru po vivchennju organizovanoj zlochinnosti spil'no z Amerikans'kim Universitetom u Vashingtoni*, 2. Har'kiv: Harkivs'kij Centr po vivchennju organizovanoj zlochinnosti spil'no z Amerikans'kim Universitetom u Vashingtoni.
- Verle, G. (2011). *Principy mezhdunarodnogo ugovnogo prava: uchebnik / per. s angl.* S.V. Sajapina. Odessa: Feniks. Moskva: TransLit.
- Galenskaja, L.N. (1970). O ponjatii mezhdunarodnogo ugovnogo prava. *Sovetskij Ezhegodnik mezhdunarodnogo prava*. 1969. Moskva: Nauka.
- Goncharov, D.Ju. (2005). Predmetno-sistemnye svjazi ugovnogo i ugovno-processual'nogo zakonodatel'stva. *Pravovedenie*, 2, 9-23.
- Danevskij, V.P. (1892). *Posobie k izucheniju istorii i sistemy mezhdunarodnogo prava*. 2, 1. Har'kov: Tipografija A.N. Guseva.
- Koziubra, M.I. (2015). *Zahalna teoriia prava*. Kyiv: Vaite.
- Kazanskij, P. E. (1902). *Uchebnik mezhdunarodnogo prava publicnogo i grazhdans'kogo*. Odessa: «Jekonomicheskaja» tipografija i litografija.
- Kostenko, N. I. (2004). *Mezhdunarodnoe ugovnoe pravo: sovremennye teoreticheskie problemy*. Moskva: Jurlitinform.

- Lazutin, L. A. (2003). Pravovaja pomoshh' v mezhdunarodnom ugovno-processual'nom prave. *Moskovskij zhurnal mezhdunarodnogo prava*, 2(70), 158-170.
- Lobanov, S. A. (2003). Mezhdunarodnyj ugovnyj process: tendencii sovremennogo razvitiya. *Gosudarstvo i pravo*, 1, 80-86.
- Lukashuk, I. I., Naumov, A. V. (1999). *Mezhdunarodnoe ugovnoe parvo*. Moskva: Spark.
- Malinovskij, A. A. (2004). Sistema mezhdunarodnogo ugovnogo prava. *Moskovskij zhurnal mezhdunarodnogo prava*, 4, 246-255.
- Ignatenko, G. V., Tiunov, O. I. (2006). *Mezhdunarodnoe parvo*. Moskva: Norma.
- Hrinchak, V. A., Zeman, I. V., Kohutych, I.I., Marin, O.K. (2019). *Mizhnarodne kryminalne pravo (spivrobitnytstvo derzhav u protydii zlochynnosti)*. Harkiv: Pravo.
- Mytsyk, V.V. Buromenskyi, M.V., Hnatovskyi, M.M. (2019). *Mizhnarodne publichne parvo*. T. 2. Osnovni haluzi. Harkiv: Pravo.
- Mudrak, D. O. (2006). Poniattia vydachi pravoporushnykiv ta peredachi zasudzhennykh osib u mizhnarodnomu pravi. *Biuleten Ministerstva yustytzii Ukrainy*, 8, 98-105.
- Oborotov, Ju. N. (2011). *Obshheteoreticheskaja jurisprudencija*. Odesa: Feniks.
- Panov, V. P. (1997). *Mezhdunarodnoe ugovnoe parvo*. Moskva: Infra-M.
- Pidhorodynska, A.V. (2015). Mizhnarodne spivrobitnytstvo u kryminalnomu provadzhenni: poniattia ta protsesualni formy. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriya Yurydychni nauky*, 4:3, 114-118.
- Pushmin, Je. A. (1980). O processual'noj forme v mezhdunarodnom prave. *Aktual'nye problemy juridicheskogo processa v obshhenarodnom gosudarstve*. Jaroslavl', 79.
- Pushmin, Je.A. (1982). O processual'nyh voprosah sovetskogo mezhdunarodnogo prava. *Sovetskoe gosudarstvo i pravo*, 1, 107-112.
- Reshetov, Ju.A. (1983). *Bor'ba s mezhdunarodnymi prestuplenijami protiv mira i bezopasnosti*. Moskva: Mezhdunarodnye otnosheniya.
- Syroid, T. L. (2009). *Mizhnarodne pravo*. Harkiv: KhNUVS.
- Syroed, T.L. (2010). *Subjekty (uchastniki) mezhdunarodnyh ugovno-processual'nyh otnoshenij: ponjatie, vidy, specifika pravovogo statusa*. Harkiv: Izdatel'stvo «FINN».
- Solonenko, O.M. (2019). *Mizhnarodna kryminalna yustyttsiia: etapy stanovlennia ta rozvytku*. Kyiv: Vydavnytstvo Lira-K.
- Tertyshnyk, V., Tertyshnyk, O. (2003). Problemy mizhnarodnoho spivrobitnytstva u sferi pravosuddia: ekstradytsiia ta konfiskatsiia. *Yurydychna Ukraina*, 6, 30-36.
- Usenko, E. T. (1995). Sootnoshenie i vzaimodejstvie mezhdunarodnogo i nacional'nogo prava i Rossijskaja Konstitucija. *Moskovskij zhurnal mezhdunarodnogo prava*, 2, 13-28.
- Fel'dman, D. I. (1983). *Sistema mezhdunarodnogo prava*. Kazan': Izd. Kazanskogo universiteta.
- Fisenko, I.V. (2000). *Bor'ba s mezhdunarodnymi prestuplenijami v mezhdunarodnom ugovnom prave*. Minsk: Tesej.
- Bassiouni, M. Ch. (1974). An Appraisal of the Growth and Developing Trends of International Criminal Law. *Revue Internationale de Droit Penal*. 45, 405-433.
- Besharov, D. J. (1986). Evolution and Enforcement of International Criminal Law. *International Criminal Law*. New York, 1, 59-60.
- Cassese, A. (2005). *International Criminal Law*. Oxford: Oxford University Press.
- Cassese, A. (2008). *International Law*. New York, U. S. A.: Oxford University Press Inc., 2nd ed.
- Dinshein, Y. I (1985). *International Criminal Law*. *Israel Law Review*. Jerusalem, 20, 2-3, 206-208.
- Sadat, L.N. (2002). The International Criminal Court and the Transformation of International law: Justice for the New Millenium. *International and Comparative Criminal Law Series*, 31, 574.

V. Popko, Doctor of Jur. Sciences (Dr.hab), Associate Professor of Department of comparative and of the European Union Law of the Institute of International Relations, Taras Shevchenko National University of Kyiv

ORCID: 0000-0001-8358-7721

International criminal procedural law: statement of the issue

The article analyzes the problematic issues of the separation of international criminal procedure law as a branch of international law and substantiates the legitimacy of the issue of its independence. It is noted that the question of the allocation of substantive and procedural rules in the doctrine of international criminal law has long been raised and developed gradually: from denying the feasibility of a possibility of such structural division to the position of recognition of independent branches of public international law. Emphasis is placed on the fact that the conceptual definition of the system-structural nature of international criminal law is of fundamental importance for clarifying the essence of international criminal procedure law. The scientific substantiation of the international criminal law as a branch of law which has complex character and contains material and procedural norms is given, and also the practical normative-legal dimension of this thesis is shown. There are features that justify the independence of procedural rules in modern international criminal law, which include: a) the purpose of international criminal procedure, i.e. international procedural rules regulate law enforcement activities of public international law; b) the presence of distinctive features of international criminal procedure (a special range of subjects, the specifics of legal facts, etc.); c) the presence of sources that differ in legal force, scope, composition of participants, the nature of regulation; d) the existence of procedural guarantees of the rights of persons involved in criminal proceedings, which are enshrined in a number of universal and regional international treaties; e) formation of the system of bodies of international criminal justice.

However, the author notes that there are a number of unresolved issues, primarily the content of the subject of legal regulation, that stand on the way for the separation of international criminal procedural law as an independent branch of international law. The author concludes that international criminal procedural law as a branch of public international law is in the process of formation and needs a thorough theoretical justification. Modern international criminal law is a complex systemic entity that is developing dynamically, in the system of which there are subsystems of substantive and procedural law. The complex nature of international criminal law determines the legitimacy of the question of the independence of international criminal procedure law, as indicated by a number of circumstances.

Keywords: *international criminal law; system of international criminal law; international criminal procedural law; subject of legal regulation; sources.*